

Staroverstvo v Sloveniji med religijo in znanostjo

STUDIA MYTHOLOGICA SLAVICA – SUPPLEMENTA
Supplementum 17
Zbirka / Series
Uredniki zbirke /
Editors of the Series Saša Babič, Monika Kropelj Telban, Katja Hrobat Virloget

STAROVERSTVO V SLOVENIJI MED RELIGIJO IN ZNANOSTJO

Recenzentki / Rewiev Monika Kropelj Telban, Nadja Furlan Štante
Urednici / Editors Saša Babič, Mateja Belak
Jezikovni pregled /
Proof reading Špela Križ
Tehnična ureditev in prelom /
Technical editor and DTP Mateja Belak
Založnik / Publisher Založba ZRC
Izdajatelj / Issued by ZRC SAZU Inštitut za slovensko narodopisje
Zanje / Represented by Aleš Pogačnik, Ingrid Slavec Gradišnik
Tisk / Printed by Birografika Bori d. o. o.
Naklada / Print run 400

Izid knjige sta podprla / Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS / Slovenian Research
Published with the support of Agency, ZRC SAZU

Fotografija na ovitku /
Front cover photo Igor Valentinčič: Jelenk

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

257.7-853:001(497.4)

STAROVERSTVO v Sloveniji med religijo in znanostjo / Saša Babič, Mateja Belak (ur., eds.). - Ljubljana : Založba ZRC, 2022. - (Zbirka Studia mythologica Slavica. Supplementa, ISSN 1581-9744 ; suppl. 17)

ISBN 978-961-05-0657-7

COBISS.SI-ID 113860611

ISBN 978-961-05-0658-4 (PDF)

COBISS.SI-ID 114006275

Ljubljana 2022; prva izdaja, prvi natis / first edition, first print

Prva e-izdaja knjige (pdf) je pod pogoji licence Creative Commons 4.0 CC-BY-NC-SA. / Prosto dostopna tudi v elektronski obliki (pdf) / First e-edition of the book (pdf) is freely available in e-form (pdf) under the Creative Commons 4.0 CC-BY-NC-SA.

DOI: <https://doi.org/10.3986/9789610506584>

Knjiga je delno rezultat raziskovalnega projekta V6-1923 Popis, analiza in ovrednotenje primarnih in sekundarnih virov slovenskih raziskovalcev o "Posoškem staroverstvu", ki sta ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za kulturo iz državnega proračuna.

The authors acknowledge the financial support from the Ministry of Culture and the Slovenian Research Agency (research core funding No. V6-1923).

© 2022, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Založba ZRC, avtorji / authors

Staroverstvo v Sloveniji med religijo in znanostjo

Saša Babič, Mateja Belak (ur. / eds.)

LJUBLJANA 2022

Pavlu Medveščku (1933–2020),
ki je odprl pot do novih spoznanj o staroverstvu

in

Gregorju Lesjaku (1965–2022),
ki je pomembno spodbudil raziskavo staroverstva

VSEBINA / CONTENTS

Uvodna beseda (Saša BABIČ, Mateja BELAK)	7
Kratko o knjigi / Briefly about the book (Andrej PLETERSKI)	9
(Ne)pristnost verovanj in praks v gradivu o "posoških starovercih" ter o primerljivosti in o različnih pogledih na svet [(In)authenticity of beliefs and practices in the material on the "Old Faith Believers of Posočje", comparisons and different worlds] (Katja HROBAT VIRLOGET)	15
Kolonizacija Srednjega Posočja [Colonisation of the Middle Soča region] (Matjaž BIZJAK)	35
Družbeno-politični vidiki zahodnoslovenske naravoverske skupnosti [Socio-political aspects of western Slovenian nature worshippers' community](Cirila TOPLAK)	47
Elementi slovenske prvotne religije. O rekonstrukciji slovenskega staroverskega religijskega izročila [Elements of Slovenian Indigenous Religion] (Lenart ŠKOF)	71
Trije Belini in njihovi sinkretizmi v ustnem izročilu zahodne Slovenije [The Three Belins and their syncretisms in the oral tradition of Western Slovenia] (Miha MIHELIC)	93
Verovanje host v sklopu staroverstva na Slovenskem in verovanja starih Slovanov [Beliefs of the "Hoste" in the Context of Old Faith in Slovenia and the Faith of the Ancient Slavs] (Andrej PLETERSKI)	109
GRADIVO / MATERIAL	145
Vpliv monolitov na lokalno magnetno polje [Influence of monoliths on the local magnetic field] (Rudi ČOP)	147
Cerkev kot del staroverskega svetišča [Church as part of an Old Faith sanctuary] (Franc ŠTURM)	157

Uvodna beseda

Pričujoče delo *Staroverstvo v Sloveniji med religijo in znanostjo* je delno rezultat ciljno-raziskovalnega projekta *Popis, analiza in ovrednotenje primarnih in sekundarnih virov slovenskih raziskovalcev o "posoškem staroverstvu"* (vodja Anja Ragolič, CRP projekt, V6-1923, ARRS), ki je potekal med novembrom 2019 in oktobrom 2021. Projekt se je posvetil temi, ki je in še vedno rojeva razburkane debate in postavlja vprašanja o pristnosti virov, zgodb, znanj in svetišč, začenši že s samim poimenovanjem *staroverci*, ki prav nesrečno sovпада z rusko pravoslavno heretično ločino starovercev (*staroveri*) iz 17. stoletja (več o tem gl. Toplak str. 53). V času vznika te teme sta se zasidrali dve struji v etnologiji in v širših humanističnih in družboslovnih vedah in njuni raziskovalni fokusi so različni. Medtem ko ena stran želi ovrednotiti znanje, prakse starovercev, saj se jim kaže gradivo kot verodostojno, drugi razmišljajo bolj o diskurzih, skupnosti, identiteti, ki jih gradivo, videno kot neverodostojno, poraja danes (več o tem gl. Hrobat Virloget 2021). Burne debate med obema strujama potekajo predvsem glede verodostojnosti gradiva, ki sta ga Boris Čok (npr. 2012) in Pavel Medvedšček (npr. 2015) objavila na več mestih.

Namen projekta in s tem tudi knjige je predvsem kritično ovrednotiti prav to sporno gradivo in ga umestiti v zgodovinski prostorski in družbeni kontekst, nikakor pa ne zanikati pristnosti virov. Želja projekta in s tem tudi tega dela pa je predvsem najti potencial, ki ga tako gradivo ima, in preko pozitivne naklonjenosti podati spoznanja, predvidevanja o veri v naravo in njeno moč. Knjiga se po šestih znanstvenih razpravah zaključuje z dvema prispevkoma, ki smo ju uvrstili kot gradivo, saj na podlagi meritev poskušata aplikativno dokazati znanje takratne (staroverske) družbe in s tem eksplicitno izkazujeta popolno prepričanost v t. i. staroverski sistem.

Kot urednici bi želeli izpostaviti, da prispevki poskušajo raziskovalno kritično obravnavati temo starovercev, in ne prepričanja ali pripadnosti katerikoli raziskovalni struji. Raziskovalci so svoje prispevke pisali samostojno, na podlagi svojih znanstvenih in izkušenskih izhodišč. Ali se raziskovalci motijo, tako eni kot drugi, verjetno nikoli ne bomo mogli z vso gotovostjo trditi, tako kot ne moremo z gotovostjo zagovarjati razprave o drugih verovanjskih praksah iz preteklosti, tudi tistih, ki se nam zdijo še tako prepričljive.

Saša Babič in Mateja Belak

ČOK, Boris 2012, *V siju mesečine. Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. – *Studia mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum 5*.

HROBAT VIRLOGET, Katja, 2021, *Etnološka recepcija starovercev. Odgovor z druge strani 1*. – *Etnolog 31*, 197–204.

MEDVEŠČEK, Pavel 2015, *Iz nevidne strani neba: Razkrite skrivnosti staroverstva*. – *Studia mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum 12*.

Kolonizacija Srednjega Posočja

Matjaž BIZJAK

Izvleček

Avtor obravnava poselitveno zgodovino Srednjega Posočja med Gorico in Tolminom. Poda pregled ugotovitev dosedanje historiografije, ki ga v celoti potrjuje tudi pretres doslej še neuporabljenih zgodovinskih virov. Starejšo slovansko poselitev je v obdobju po madžarskih vpadih pospeševal predvsem oglejski patriarhat, ki je na obravnavanem ozemlju izoblikoval dve večji zemljiški gospostvi, goriško in tolminsko. Do konca 12. stoletja so bila večinoma poseljena območja Goriških brd, doline Soče, južni del Banjske planote ter spodnji dolini Bače in Idrijce z južnim delom Šentviške planote. V poznem srednjem veku je bila kolonizacija usmerjena v severni del Kambreškega hribovja in v gozdnata območja, ki so se proti vzhodu raztezala do meja freisingškega škofjeloškega gospostva.

Ključne besede: Posočje, kolonizacija, poselitev, srednji vek, goriško gospostvo, tolminsko gospostvo

Abstract

[Colonisation of the Middle Soča region] The author discusses the history of settlement of the Middle Soča region between Gorica/Gorizia and Tolmin. He gives an overview of the previous historiography, which is fully confirmed by the discussion of hitherto unused historical sources. In the period after the Hungarian invasions, the earlier Slavic settlement was promoted mainly by the Patriarchate of Aquileia, which formed two major estates in the territory in question, Gorica/Gorizia and Tolmin. Until the end of the 12th century, the areas of Goriška brda, the Soča valley, the southern part of the Banjska plateau and the lower valleys of Bača and Idrijca with the southern part of the Šentviška plateau were mostly inhabited. In the late Middle Ages, colonization was directed to the northern part of the Kambreško hills and to forested areas that stretched eastwards to the borders of the Freising Škofja Loka estate.

Keywords: Soča region, colonization, settlement, Middle Ages, Gorica estate, Tolmin estate

Mejnik slovanske naselitve osrednjega dela Soške doline s pripadajočim hribovitim svetom so bili prvi slovanski vpadi skozi "istrski vhod" (Vipavsko dolino) na ozemlje Italije neposredno pred letom 600.¹ Postopno osvajanje izpostavljenih langobardskih postojank in vse pogostejši poskusi vdorov v Furlansko nižino so v naslednjem stoletju privedli do ustalitve meje na langobardskem limesu, črti utrdb na robu Furlanske nižine od Karnijskih Alp do Tržaškega zaliva ob izstopu vseh pomembnejših vodotokov s hribovja v ravnino s središčem oz. poveljstvom v Čedadu.² Poselitev je bila nedvomno postopna in se je verjetno navezala na staroselska selišča v dolini Soče. Hriboviti predeli so sprva predstavljali območje občasne pašne poselitve, zahodno od Soče pa obenem mejni pas, ki so ga v prvih stoletjih uporabljali tako slovanski kot tudi furlanski pastirji. Obdobje pred frankovsko priključitvijo najprej langobardskega kraljestva in pozneje slovanskih kneževin v Vzhodnih Alpah, ki je s prehodom neprilashčene zemlje v vladarjevo last omogočila obsežne posestne podelitve svetnim in cerkvenim velikašem, ni pustilo oprijemljivejših zgodovinskih virov, ki bi omogočali podrobnejše ugotavljanje napredovanja poselitve. Pravzaprav je kaj takega mogoče izvesti šele za čas od intenzivnejše vzpostavitve zemljiških gospodstev po končanih madžarskih vpadih v 10. stoletju.

V širšem obmejnem pasu na prehodu s hribovitega ozemlja današnje Slovenije v Furlansko nižino je v 10. stoletju veliko vlogo pri obrambi dežele odigral oglejski patriarhat, ki je s posedovanjem strateških ozemelj in razvito infrastrukturo nadomestil neučinkovito institucijo furlanskih grofov.³ Pridobljene posesti so bile organizirane v zemljiška gospodstva, katerih ustroj je zagotavljal ekonomski razcvet, ta pa je bil eden izmed pogojev za obrambno sposobnost obmejnega pasu. Že sam ekonomski interes je zemljiške gospode napeljeval na optimalno poseljevanje posedovanih ozemelj, ohranjanje pridobljenih ozemelj v varnostno negotovem obmejnem pasu pa še toliko bolj. Bolj ali manj intenzivna kolonizacijska prizadevanja oglejskih patriarhov lahko na ozemljih zahodno od Soče predvidevamo skozi celotno deseto stoletje, ki populaciji na tem ozemlju ni ravno prizanašalo. Že od sedmega stoletja je bil v oglejski posesti Krmin, v šestdesetih letih 10. stoletja pa se je oglejska posest na tem območju utrdila in na jugu razširila do Fare/Farra d'Isonzo. Pomemben mejnik v razvoju je cesarska darovnica z dne 28. aprila 1001, s katero je oglejski patriarh Johannes prejel polovico teritorija, ki so ga omejevali Soča, Vipava, Vrtovinšček in Trnovska planota.⁴ S tem je Oglej prvič dokumentirano posegel na "slovansko" ozemlje onstran Soče. Že oktobra istega leta je cesar podelil drugo polovico tega ozemlja furlanskemu grofu Werihenu.⁵

V mejah podeljenega ozemlja je že stal grad Solkan (castellum Siliganum) in vas s slovanskim imenom Gorica (villa que Sclavorum lingua vocatur Goriza). Izvor tega gospodstva verjetno lahko iščemo že v langobardski dobi. Nadzoroval je strateško izjemno pomemben vstop v Furlansko nižino skozi spodnjo Vipavsko dolino in je bil del že omejenega langobardskega limesa. Morda že v tem času langobardska kraljeva posest (kar naj bi po mnenju nekaterih na splošno veljalo za obmejna ozemlja langobardskega limesa)⁶ je

¹ Grafenauer 1987, 6.

² Grafenauer 1987, 7–8.

³ Štih 1999, 110, 131.

⁴ Monumenta Germaniae historica (MGH) D O III 402; Štih 1999, 126–127.

⁵ Monumenta Germaniae historica (MGH) D O III 412; Štih 1999, 25–28, 32–33.

⁶ Kos 1930, 360.

definitivno postala del kronске zemlje po priključitvi langobardskega kraljestva frankovskemu leta 774 oz. po zadušitvi furlanskega upora dve leti pozneje.⁷

Omemba slovanskega toponima Gorica verjetno sodi v kontekst ponovnega naseljevanja opustošenih delov Furlanije takoj po prenehanju madžarskih vpadov. Podjetje je bilo v veliki meri v domeni oglejskih patriarhov in je najintenzivneje zajelo predele v bližini t. i. *stratae Hungarorum*, vpadne poti, po kateri so Madžari vdirali v Furlanijo preko spodnje Vipavske doline. Očitno je veljal konsenz o tovrstni kolonizaciji tudi na državnem (kraljevem) ozemlju, po končani revitalizaciji obmejnega prostora pa je bilo patriarhu izkazano priznanje tudi s formalno podelitvijo novokoloniziranih vasi.⁸ Zelo verjetno je bilo v ta kolonizacijska prizadevanja vključeno tudi slovansko prebivalstvo; slovanski toponimi, ki se tudi sicer pojavljajo v Spodnji Furlaniji, so najbolj skoncentrirani ravno v območju t. i. madžarske ceste (okrog Codroipa in Gradišča/Gradisca). V času cesarske podelitve solkanskega gospostva je slovanska poselitev dokazana še za Batuje v spodnji Vipavski dolini in Ločnik/Lucinico na desnem bregu Soče, sicer že izven podeljenega ozemlja, vendar v neposredni bližini Gorice, o čemer pričajo arheološke najdbe.⁹ Ta prva kolonizacijska prizadevanja, ki so bila prvenstveno usmerjena v Furlanijo, so očitno lahko privabila slovansko prebivalstvo, ki je v tem času že doseglo stara poselitvena območja vzhodno od Soče. Pri tem moramo v prvi vrsti računati na doline Vipave, Soče in Idrijce, Goriška brda ter Kraško planoto. Obsežni hriboviti gozdnati predeli so v tem času ostali še nenaseljeni.¹⁰

Kot kaže, so oblast nad solkanskim, pozneje goriškim gospostvom, ki je bilo v začetku 11. stoletja razdeljeno med oglejskega patriarha in furlanskega grofa Werihena, v naslednjih stoletjih uveljavili dediči slednjega. Werihenova vnukinja Hedviga (iz Moše) je bila poročena z Engelbertom I. Spanheimskim, njun vnuk Majnhard I. pa velja za prvega goriškega grofa.¹¹ Od tega časa (sredina 12. stoletja) je goriško gospostvo nerazdružljivo povezano z goriškimi grofi. Patriarhu je sicer v začetku 13. stoletja na podlagi stare darovnice uspelo uveljaviti nekakšno fevdalno nadoblast nad Gorico – Goriškim jo je vsakokrat podeljeval v fevd –, ki pa je bila zgolj formalna. Fevd je bil deden znotraj goriške rodbine po moški in ženski liniji in tako praktično neodtujljiv, kar je dajalo grofom možnost neomejenega razpolaganja s posestjo.¹² Vendar goriško gospostvo ni vključevalo oglejske posesti v zgornjem delu Soške doline. Ozemlje na območju Tolmina, Kobarida in Bovca se je postopoma razvilo v tolminsko gospostvo. Tudi začetke tega lahko postavimo vsaj v 11. stoletje, ko je Tolmin s patriarhovo rezidenco (gradom?) dokumentiran kot njegov upravni center.¹³

⁷ Štih 2002a, 15.

⁸ Štih 1999, 142.

⁹ Štih 2002a, 17.

¹⁰ Kos 1970, 68.

¹¹ Štih 2002b, 52–53.

¹² Prav tam, str. 52.

¹³ Dokaz je posreden; v letih med 1063 in 1068 je patriarh Rabenger z briksenskim škofom Altvinom v Tolminu sklenil sporazum o arondaciji desetlin med obema cerkvenima ustanovama. Glede na raven in pomembnost srečanja je malo verjetno, da bi do njega prišlo na neki naključni lokaciji (Kos 2011, št. 227).

Meja med obema gospostvoma je na Soči potekala južno od Dobljarja. Proti vzhodu je tekla čez severni rob Banjške planote, pri čemer je ležal Tolminski Lom na tolminski, Kanalski Lom pa na goriški strani, in dalje proti jugovzhodu po robu planote, ki se strmo spušča proti Idrijci. Južno od Dolenje Trebuše je prečkala Trebuško grapo in se med povodjema Trebuščice in zgornje Idrijce (zadnjih nekaj kilometrov ob potoku Belca) spustila do roba Trnovskega gozda. Na desnem bregu Soče se je tolminsko-goriška meja dvignila ob potoku Doblarcu na sever in se naslonila na grebena Kolovrata in Matajurja.¹⁴ Meje gospostev so se v začetni fazi nedvomno izoblikovale na podlagi prvotne poselitve in so na eni strani upoštevale naravne dejavnike (gorske grebene, doline), na drugi pa območja gospodarske izrabe obstoječih naselij (paša, izkoriščanje gozdov), pozneje pa so vse bolj postajale tudi ločnice med kolonizacijskimi območji posameznih zemljiških gospodov.

Na obravnavanem ozemlju goriškega gospostva je starejša poselitev, ki jo je mogoče povzeti po najstarejših ohranjenih virih iz časa do konca 12. stoletja,¹⁵ obsegala spodnjo Vipavsko dolino do obronkov Trnovske planote, Goriška brda na desnem bregu Soče, Soško dolino od Plav do Dobljarja, južni del Banjške planote med Grgarjem in Kalom ter območje ob zgornjem toku furlanske mejne reke Idrije (pravzaprav dvignjeni svet ob njenem levem bregu, ki ga danes označujemo kot južni del Kambreškega pogorja¹⁶). Podobno so bile na ozemlju tolminskega gospostva v zgodnji dobi sklenjeno poseljene Soška dolina med Kobaridom in Mostom, okolica Bovca, dolina zgornje Nadiže, spodnji dolini Bače in Idrijce ter med njima ležeča Šentviška planota.¹⁷ V naslednjih stoletjih je goriško kolonizacijsko območje predstavljala predvsem pokrajina, ki so jo imenovali "Gore". Obsegala je t. i. Idrijske in Soške kanale (tj. dolini omenjenih rek) ter Banjšice z obronki Trnovskega gozda. V tem času so nastala nekatera mlajša naselja med redkeje posejanimi starejšimi v južnem delu Banjške planote (npr. Lokavec, naselja v Čepovanskem dolu), do konca 15. stoletja je bil postopno poseljen tudi severni del planote.¹⁸ Oglejska kolonizacija je bila v 13. stoletju usmerjena v še neposeljeno pokrajino na vzhodu, ki je mejila na freisinške posesti na Gorenjskem. V času patriarha Bertolda, tj. do leta 1251, so se v zgornji dolini Bače naselili nemško govoreči južnotirolski kolonisti, ki so najverjetneje izvirali iz oglejske posesti v okolici Innichena. Do konca 13. stoletja so oblikovali naselja Nemški Rut, Trtnik, Stržišče, Grant, Obloke in Podbrdo. Nekoliko južneje, v srednji dolini Idrijce, so proti koncu 13. stoletja kolonisti iz okolice Tolmina ponovno naselili že več desetletij puste vasi Plužnje, Otalež, Lazec in Jazne. V 14. stoletju so naseljenci prodrli tudi v dolini zgornje Idrijce in njenega pritoka Bele. Leta 1335 je patriarh Bertrand podelil nenaseljeno ozemlje med Jaznami, Žirmi in izvirov Idrijce Konradu iz furlanskega Castelnouva. Na tem ozemlju je nastala vas Kanomlja, desetletje za tem se omenja tudi že idrijski grad.¹⁹

Od 15. stoletja so se že poseljena območja postopno populacijsko gostila, v zgodnjem novem veku (od 16. stoletja) je poselitev zajela še nekatere doslej neposeljene predele.

¹⁴ Kos 1948, 14–15; Pavlin 2006, 26–27.

¹⁵ Posredno tudi na podlagi sklepanja iz nekoliko mlajših virov, predvsem prvih urbarjev 13. in 14. stoletja.

¹⁶ Prim. Melik 1960, 441–443.

¹⁷ Kos 1970, 1–72 in priloženi zemljevid Agrarna kolonizacija Slovenske zemlje; Kos, zemljevid *Colonisation dans le Littoral Slovène*, priložen razpravi: Kos 1985.

¹⁸ Kos 1954, 30.

¹⁹ Kos 1948, 16–18.

Po raziskavah Milka Kosa so bila to na ozemlju tolminskega gospostva severno pobočje Šentviške planote in do tedaj še precej neposeljeno ozemlje, ki ga oklepata Zgornja Idrija in Trebušica. Na območju goriškega gospostva je v tem času prišlo do poselitve zahodnega roba Banjške planote in severnega dela Kambreškega hribovja.²⁰

Zgoraj podana slika odraža stanje v slovenski historiografiji, ki je bilo doseženo že pred desetletji, predvsem z raziskavami Milka Kosa. Izvedene so bile na podlagi virov, objavljenih do sredine 20. stoletja, in njegovih lastnih arhivskih preučevanj ter precej dobro pokrivajo obdobja zgodnje kolonizacije do 16. stoletja. Novejše raziskave historične topografije, ki se v zadnjih letih izvajajo na Inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, celotno sliko zgoj potrjujejo. Na podlagi na novo urejenega in dopolnjenega Kosovega gradiva s številnimi novimi, v nekaterih primerih tudi starejšimi zapisi zadevnih toponimov²¹ je mogoč preciznejši in nazornejši vpogled v nekatere segmente poselitve. Treba pa je poudariti, da so prve omembe toponimov v virih, ki le redko segajo v 11. in 12. stoletje, večinoma pa se začnejo pojavljati šele v trinajstem, prepozne, da bi lahko podrobneje dokumentirale prvotno oz. zgodnjo kolonizacijo. Prav tako je treba upoštevati dejstvo, da se določen (nedoločljiv) odstotek krajev z zamudo ali pa sploh ne pojavlja v danes ohranjenih (oziroma raziskovalcem dostopnih) virih, kar zmanjšuje preciznost raziskav. V spodnjih tabelah so predstavljene prve omembe toponimov na območju Srednjega Posočja, ki je bilo poseljeno do začetka 15. stoletja.

Prve omembe krajev v Srednjem Posočju (med Tolminom in Gorico)

Dolina Soče s Tolminsko kotlino

<i>Goriško gospostvo</i>	<i>Tolminsko gospostvo</i>
Gorica 1001	Volče 1015
Solkan 1001	Tolmin 1063–1068
Plave 1200	Oblast 1275
Ročinj 1224	Gabrje 1294
Kanal 1245	Podljubinj 1283
Praprotno 1275	Zatolmin 1300
Loga 1277	Čiginj 1302
Anhovo 1277	Žabče 1306
Deskle 1289	Prapetno 1310

²⁰ Kos 1970, priloženi zemljevid Agrarna kolonizacija Slovenske zemlje.

²¹ Historična topografija Primorske je bila do nedavnega dostopna le kot rokopisno gradivo v zapuščini Milka Kosa na Zgodovinskem inštitutu ZRC SAZU. V letih 2018–2021 je bil na omenjeni ustanovi izveden projekt digitalizacije in dopolnitve tega gradiva, ki bo v kratkem dostopno v obliki spletne aplikacije na portalu Slovenska historična topografija (<https://topografija.zrc-sazu.si/>), kjer so trenutno že dostopni podatki za ozemlje Kranjske.

<i>Goriško gospostvo</i>	<i>Tolminsko gospostvo</i>
Zagora 1291	Modrejc 1321
Gorenja vas 1296	Most na Soči 1322
Morsko 1350	Dolje 1351
Bodrež 1367	Dobrava 1377
Avče 1398	Modrej 1377
Globno 1426	Kozmerice 1377
Gorenje Polje 1426	Sela pri Volčah 1377
Prilesje 1432	Doblar 1377
Krstenica 1507	Kozaršče 1377
	Poljance 1377

Goriška brda**Kambreško pogorje (južni del)***Goriško gospostvo**Goriško gospostvo*

Kojsko 1135	Slatno 1288
Cerovo 1147	Podsabotin 1291
Medana 1157	Gradno 1292
Vipolže 1170	Hlevnik 1296
Fojana 1188	Nozno 1296
Gorenje Cerovo 1202	Senik 1302
Biljana 1205	Hrib 1312
Barbana 1211	Lazno 1312
Neblo 1249	Stegaršče 1315
Višnjevnik 1255	Šmartno 1317
Snežeče 1257	Dobrovo 1322
Verdijan 1258	Golo brdo 1324
Gabrje 1258	Plešivo 1326
Kožbana 1258	Imenje 1330
Slavče 1260	Šebeč 1340
Brdice pri Neblem 1261	Križno 1350
Krgišče 1270	Brestje 1430–1450
Mrtnjak 1270	Snežatno 1449
Kozana 1272	Ceglo 1471
Hruševlje 1281	Gonjače 1507

Ravna 1277
Greben 1291
Lig (sv. Zenon) 1325
Zapotok 1329
Sv. Jakob pri Debenju 1350
Žarščina 1358
Močila 1426
Potravno 1426
Zamedveje 1507

Zgornja dolina Bače*Tolminsko gospostvo*

Obloke 1310
Trtnik 1310
Rut 1310
Stržišče 1310
Znojile 1377
Kuk 1377
Bača pri Podbrdu 1377
Grant 1377

**Trnovska planota
s Čepovansko dolino***Goriško gospostvo*Štimarje 1120
Grgarske Ravne 1200
*Goriško gospostvo*Čepovan 1269
Grgar 1292
Ravnica 1293
Škabrijel 1342
Sveta gora 1368
Fobca 1368
Dol 1373
Trnovo 1430–1450**Spodnje Banjšice***Goriško gospostvo*Bate 1200
Lohke 1200
*Goriško gospostvo*Mrcinje 1200
Zagreben 1200
Zagomila 1200
Slatna 1200
Zagora 1291
Ježevcevec 1300
Bitež 1370
Banjšice 1373
Zabrdo 1399
Podlaka 1426
Krvavec 1426
Sveto 1426
Podlešče 1426
Trušnje 1426
Ošlakarji 1426
Kanalski vrh 1426
Kuteževo 1452
Baske 1507**Zgornje Banjšice***Goriško gospostvo*Strana 1398
Ilovica 1430–1450
Brezovo 1430–1450
Kal nad Kanalom 1430–1450
Koprivišče 1430–1450
Dol 1430–1450
Levpa 1430–1450
Senica 1430–1450
Bizjaki 1430–1450
Avšje 1430–1450
Zavrh 1430–1450
Kanalski Lom 1430–1450
Sv. Tomaž 1475*Tolminsko gospostvo*

Tolminski Lom 1377

<i>Goriško gospostvo</i>	<i>Tolminsko gospostvo</i>
Grašče 1507	-
Grad 1507	
Robi 1507	
Hoje 1507	
Bahovšče 1507	

**Spodnji dolini Bače in Idrijce
s Šentviško planoto**

Tolminsko gospostvo

Kojca 1146
 Ponikve 1192
 Potoki 1247
 Police 1275
 Koritnica 1294
 Polje 1299
 Zakraj 1299
 Prapetno brdo 1300
 Podmelec 1322
 Kneža 1322
 Bača 1322
 Snebišče 1351
 Logarišče 1351
 Stopec 1377
 Gomila 1377
 Temljine 1377
 Grahovo ob Bači 1377
 Samotežnik 1377
 Trušna 1377
 Idrija pri Bači 1377
 Gomila 1377
 Slap ob Idrijci 1377
 Roče 1377
 Lazi 1377
 Pečine 1377
 Daber 1377
 Nart 1377
 Bukovski vrh 1377
 Bukovo 1377
 Krtečne 1377
 Žabče 1377

**Cerkljansko
in zgornja dolina Idrijce**

Tolminsko gospostvo

Cerkno 1247
 Lazec 1290
 Plužnje 1290
 Otalež 1290
 Gorje 1300
 Zakriž 1305
 Poljane 1306
 Jesenica 1335
 Planina pri Cerknem 1335
 Toše 1335
 Gorenje, Dolenje Jazne 1335
 Kanomlja 1335
 Reka 1336
 Labinje 1336
 Dolenji, Dolenji Novaki 1337
 Zgornja, Spodnja, Idrija 1347
 Orehek 1377
 Poče 1377
 Trebenče 1377
 Podnjivč 1377
 Čeplez 1377
 Gorenje, Dolenje Ravne 1377
 Želin 1377
 Šebrelje 1377
 Jagršče 1377
 Gore 1498

Območij mlajše kolonizacije, ki jih Kos postavlja v obdobje od 16. stoletja, za zdaj še ni mogoče natančneje opredeliti. Gotovo je le, da so bila poseljena do zadnje tretjine 18. stoletja, ko se zadevni kraji oz. kmetije pojavijo na jožefinskem vojaškem zemljevidu.²² Ta kartografska upodobitev kaže naslednjo stanje mlajše kolonizacije na območju Srednjega Posočja v času 1763–1787:

Desna stran Soče (od severa proti jugu):

Livške Ravne, Kolovrat, Kolači, Kuščarji, Pušno, Srednje, Avško, na območju Volčanskih Rutov se pojavljajo toponimi *Preschanze*, *Pre Miklauz*, *Zerneliza* in *Martink*, Kuk, Gomila, Kosi, Rog, Podcel, Podravne, Močila, Kambreško, Bevčarji, Melniki, Gorenje in Dolenje Nekovo.

Leva stran Soče (od severa proti jugu):

Šentviška planota
Poimensko se omenjajo na zemljevidu Rakovec, Rute, Ostrožnik, Kal, Zagomilca, Jerovica, poleg tega je na tem območju še več raztresenih kmetij brez poimenovanja.

Med Idrijco in Trebuščico

Potok, Log, Na Plešah, Vresnica, Stan, Masore, Idrske Krnice, Bazovik, Govško, Bendija, Jelenk, Vojsko, Mrzla Rupa, Čekovnik in Nikova, poleg tega je na tem območju še več raztresenih kmetij brez poimenovanja.

Zahodni rob Banjske planote

Na zemljevidu so precej na gosto označene posamezne kmetije ob celotnem robu planote od Lokavca do Grudnice s skupno oznako *Gegend Lokovze* (od danes znanih lokacij se poimensko navajata le Na Lazni in Vrata).

Možnosti nadaljnjih raziskav

Če bi se pokazala potreba po podrobnejši raziskavi območij mlajše kolonizacije, bi kazalo prizadevanja usmeriti v preučitev terezijanskega katastra za Goriško, kjer bi bilo mogoče za zemljiško posest v zadevnih krajih ugotoviti pripadnost posameznim zemljiškim gospodvom. Retrogradno preučevanje urbarjev (in ostalih virov) za ta zemljiška gospodarstva bi mogoče lahko pripeljalo do točnejših časovnih opredelitev poselitve posameznih predelov.²³

²² Rajšp, Trpin 1997, 154, 153, 156, 157, 158, 179, 180.

²³ Pripadnost nekaterih krajev predvsem v severnem delu Kambreškega pogorja v teku te raziskave ni bila ugotovljena. Preučitev vseh trenutno dosegljivih urbarjev, ki se nanašajo na širše obravnavano območje (urbarji gospodstev Tolmin, Gorica, Kanal, plemiških rodbin Strassoldo, Colorado in Coronini), ni prinesla rezultatov. Terezijanski kataster za Goriško, ki ga hranijo v Državnem arhivu v Gorici, zaradi pandemičnih razmer v času nastajanja prispevka (september, oktober 2021) ni bil dostopen.

Viri in literatura

Arhivski viri

- Urbar goriškega gospostva 1426–1430, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Archivio della Torre. 210.2.3-1. Goriški urbar 1542, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Miscelane diplomatica 7 (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Goriški urbar 1569, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Miscelane diplomatica 8 (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Goriški urbar 1556, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Miscelane diplomatica 9 (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Goriški urbar 1560, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Miscelane diplomatica 10 (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Goriški urbar 1672, Archivio di Stato, Trieste/Trst, Miscelane diplomatica 13 (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Urbar plemiške rodbine Coloredo 1504–1535, Archivio storico provinciale di Goricia, Urb. 6. (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Urbar plemiške rodbine Strassoldo 1556, Archivio storico provinciale di Goricia, Urb. 14. (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Urbar plemiške rodbine Coronini 1591, Archivio storico provinciale di Goricia, Urb. 32. (Mikrofilm Arhiv Republike Slovenije, Zbirka dopolnilnih mikrofilmov AS 1087)
- Urbar Gospostva Kanal 1634, Arhiv Republike Slovenije, AS 742, Gospostvo Kanal, knjiga 1.

Objavljeni viri in literatura

- GRAFENAUER, Bogo, 1987, Slovensko-romanska meja – ločnica in povezava. – *Zgodovinski časopis* 41, 5–18.
- KOS, Franc 1911, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 3 zv. (1001–1100). – Ljubljana.
- KOS, Milko 1930, K postanku slovenske zapadne meje. – *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani* 5/6, 336–375.
- KOS, Milko 1948, *Urbarji Slovenskega primorja (Tolminski urbar iz leta 1377)*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2. Viri za zgodovino Slovencev 2. – Ljubljana.
- KOS, Milko 1954, *Urbarji Slovenskega primorja* 2. Viri za zgodovino Slovencev 3. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. – Ljubljana.
- KOS, Milko 1970, Kolonizacija in populacija v srednjem veku. – V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog 1. Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana, 67–88, s priloženim zemljevidom *Agrarna kolonizacija Slovenske zemlje*.
- KOS, Milko 1985, Zgodovinski razvoj slovenske zapadne meje. – V: *Kos M., Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave*. Ljubljana, 273–282 s priloženim zemljevidom *Colonisation dans le Litoral Slovène*.
- MELIK, Anton 1960, *Slovensko Primorje*. Slovenija. Geografski opis II. 4. – Ljubljana.
- Monumenta Germaniae historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/2. *Ottonis III. Diplomata*, ed. Theodor Sickel. Hannover 1893. (MGH, DD O III).
- PAVLIN, Vojko 2006, *Goriško gospostvo ob prehodu pod Habsburžane na osnovi urbarja iz leta 1507*. – Nova Gorica.
- RAJŠP, Vincenc, TRPIN Drago 1997, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, zvezek 3 / *Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 (1804) für das Gebiet der Republik Slowenien*, Bd. 3. – Ljubljana.
- Slovenska historična topografija 2. Historična topografija Primorske (do leta 1500)*, Matjaž Bizjak,

- Jurij Šilc, Miha Seručnik in Neva Makuc (ur.). – Ljubljana 2022 (https://topografija.zrc-sazu.si/sht/files/SHT-Primorska_web.1.0.pdf; Elektronska knjiga).
- SHT – *Slovenska historična topografija* (<https://topografija.zrc-sazu.si/>). Spletna aplikacija. ZRC SAZU Inštitut Milka Kosa 2015–.
- ŠTIH, Peter 1999, 'Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia': Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesesa in furlanskega grofa Werihena (*DD. O. III. 402 in 412*). – Nova Gorica.
- ŠTIH, Peter 2002a, Gorica in njeno zaledje ob vstopu v zgodovino okrog leta 1000. – V: Štih, P., *Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. – Nova Gorica, 11–26.
- ŠTIH, Peter 2002b, Lastniki in posestniki Gorice od nastopa Goriških grofov v 12. stoletju. – V: Štih, P., *Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. – Nova Gorica, 27–53.
- TRPIN, Drago 2001, *Tolminska na začetku habsburške oblasti in njen urbar iz leta 1524*. – Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani. Oddelek za zgodovino. Nova Gorica.

Matjaž Bizjak
ZRC SAZU
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana
matjaz.bizjak@zrc-sazu.si

